

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
„OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM” NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Maisch Patrícia

**A NŐK OLVASÓVÁ NEVELÉSE
A REFORMKORI MAGYARORSZÁGON**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin

Pécs

2021

A téma bemutatása

A 18. század végén az irodalmi élet, az olvasóközönség összetétele gyökeresen megváltozott, s a korábbiakban sosem tapasztalt növekedésnek indult. Ezekben az évtizedekben jelentek meg a nők, a gyerekek és az alsóbb társadalmi rétegek az olvasóközönség soraiban. A szakirodalom a századfordulóra teszi az olvasás forradalmának időszakát. Az újfajta olvasóközönség újfajta igényeket vonzott magával, mindez pedig gyakorta (nem is oly látatlanul) politikai és/vagy nemzeti érdekekkel is összefonódott.

Az olvasás kérdése számos tényező miatt került az érdeklődés és a közéleti diskurzus szervező témájává. A felvilágosodás eszméi, a nevelésügy fókuszba emelkedése magával vonzotta az alfabetizáció kezdeteit. Egyre többen tudtak olvasni, az ipari forradalom vívmányai pedig lehetővé tették, hogy az olvasnivaló el is ju(th)sson a közönséghez. Az új nyomtatási technika nem csupán a könyvkiadás terén hozott fellendülést, a lap- és folyóirat-kiadás szintén virágkorát élte. A tematikus lapok megteremtették az irodalom, szépirodalom széles körökhöz való eljutását, de hasábjaikon a tudomány, a felvilágosodás eszméi és politikai jellegű írások is helyet kaptak. Mindezen változások az olvasás forradalmával egységben egyfajta olvasói dühöt, az olvasás iránti szenvedély jelenségét váltották ki. A korszak gondolkodói – felismerve az ebben rejlő veszélyforrásokat – mind többször értekeztek a megfelelő, lelket emelő, elmét pallérozó olvasmányok megválasztásáról, emellett pedig olyan irodalmi/divatlapok is napvilágot láttak, melyek olvasásra ajánlott műveket közöltek. Az olvasóvá nevelés folyamata tehát nem csupán intézményi szinten, a betűvetés és olvasás elsajátításában rejlett, hanem egy sokkal szélesebb spektrumon, a közéleti diskurzus egészét behálózva. A sajtótermékek a nevelés fórumává váltak.

A doktori értekezés az olvasóvá nevelés jelenségét a hosszú 19. század első felében, nevelés- és művelődéstörténeti szempontból vizsgálja női perspektívában. A téma sokrétűsége miatt a vizsgálat fókuszja – a 18-19. század fordulója változásainak figyelembevételével – a reformkori Magyarországra összpontosul. A kutatás a nők olvasóvá nevelése mellett szemléltetni kívánja a korszak nőnevelés-történeti helyzetét, a női művelődés lehetőségeit és – részben – a nők irodalmi szerepvállalásának színtereit. A kutatás célja, hogy a választott források bevonásával és elemzésével hozzájáruljon a nőnevelés-történeti, olvasástörténeti, hungarológiai és társadalomtörténeti kutatások horizontjának, s az interdiszciplinaritás hídjainak szélesítéséhez.

A téma aktualitása

A nőtörténeti kutatások (bár a női művelődéssel kapcsolatos művelődéstörténeti és irodalomtörténeti források gyűjtése már az 1800-as években elindult) a 20. század első évtizedeinek társadalmi és intellektuális változásainak köszönhetően kezdtek kibontakozni. (KÉRI, 2018) Ugyan az irodalom- és művelődéstörténeti munkák szisztematikus áttekintése az 1920-as évek második felétől megkezdődött, forrásbázisként való interpretálásuk a nőtörténeti iskolák „alapítási korszakában” kezdődött az 1970-es években, hazánkban jellemzően az 1980-as évektől. (PETŐ, 2003)

A nőtörténeti kutatások inter- és multidiszciplináris megközelítési lehetőségei lehetővé teszik, hogy egyre szélesebb ismeretekkel rendelkezünk a különböző történeti korszakokról (KÉRI, 2018), így a női művelődés, olvasási szokások lehetőségeiről és korabeli megítéléséről. Az 1990-es évektől a hazai vizsgálatokban is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a

nőnevelés-történeti, (női) irodalomtörténeti kutatások, melyek jelentős része a hosszú 19. század releváns történeti aspektusát elemzi, azonban ezek túlnyomó része a dualizmus időszakát preferálja. Az eddigi saját kutatások alapján a nők olvasóvá nevelését érintő munkák – arányait tekintve – a reformkor vertikumára fókuszálva kevésbé jellemzőek, bár nem példa nélküliek. (Vö. POGÁNY, 2014) A 2010-es évektől a reformkori nőtörténeti, nőirodalom-történeti munkák is fellendülő tendenciát mutatnak, az értekezés ebbe a kutatási folyamba csatlakozik.

A kutatási probléma

A kutatási probléma – az értekezés témájának tudomány-rendszertani besorolásával is összefüggésben – elsősorban a nők olvasóvá nevelésének multidiszciplináris megközelítési lehetőségeiben rejlett. A kutatás fókuszában a nőnevelés-történet állt, ugyanakkor szükséges volt a művelődéstörténet, az olvasástörténet, a társadalomtörténet, az irodalomtörténet, az irodalomelmélet, a sajtótörténet, a könyv- és könyvtártörténet, a társadalmi nemek tudománya, a hungarológiai kutatások releváns eredményeinek érintése, beépítése is.

Kutatói kérdések, hipotézisek

A kutatás abból a hipotézisből indul ki, hogy a 18-19. századi változások, az olvasás forradalma a nők művelődési lehetőségeire is számos téren hatást gyakorolt, így az olvasás mint az ismeretek mélyebb elsajátítása és mint új szabadidős tevékenység is értelmezhető. Ezzel összhangban feltételezhető,

hogy a női olvasmányok téma és műfaj tekintetében is formálódtak, s hogy a korábbi vallásos, biblikus témák, nevelési-tanácsadó könyvek, szakácskönyvek mellett (és helyett) előtérbe kerültek a szépirodalmi olvasmányok, folyóiratok. Ez utóbbiaknak kiemelt szerep tulajdonítható a nők olvasóvá nevelése terén, mert a folyóiratok irodalmi-tudományos meghatározottságuk okán, egyfajta nevelési, irányadó szerepet kívántak betölteni az új olvasóközönség, így a nők művelődési gyakorlatában, mintegy kontroll alatt tartva az olvasói szokásokat.

A nemzeti ébredéssel, a magyar nyelvműveléssel összhangban feltételezhető, hogy ajánlásaik között a magyar művek kiemelt szerepet (vagy kizárólagosságot) élveztek. A női olvasókkal szemben a közéleti diskurzus hangneme a hipotézis szerint a kezdeti „tiltó” narratívából a „megkötésekkel támogató” irányba módosult, felismerve, hogy a nők művelődésének mélyítése és támogatása a jövő generációjának, a nemzeti identitás továbbhagyományozódásának szempontjából is fontos. Az ego-dokumentumok vizsgálata azt az előfeltevést hivatott alátámasztani, hogy a közéleti diskurzus törekvései még nem jelentették azok gyakorlati megjelenését.

Ezzel összefüggésben említhetők a korszak lánynevelő intézeteinek tanítási hagyományai, melyek között az idegen nyelvek (német és francia) elsajátítása is szerepelt, s melyek vélhetően nagyobb szerepet töltek be az olvasóvá nevelésben, mint a nyilvános szféra diskurzusa. A hipotézisek között mintegy kiegészítésként megjegyzendő, hogy a nők olvasóvá nevelése, a magyar irodalom nők figyelmébe való ajánlása nem csupán a nevelés szempontjából volt fontos, hanem egyéb gyakorlati haszonnal (mecenatúra, piacbővítés) is együtt járt.

Az értekezés felépítése

Az empirikus jellegű kutatás az alapvető szakirodalmi és módszertani elemek ismertetését követően öt fontosabb csomópont köré szerveződik, melyek nemcsak a kutatás megtervezésében, de a dolgozat felépítésében is alappilléreként szolgáltak. Az első három kérdéscsoport a szekunder forrásokat, a szakirodalmi előzmények feltárását és az eredmények szintetizálását foglalja magában, míg a második két kérdéscsoport a primer források elemzését, az új tudományos kutatási eredményeket összegzi.

Az első fejezet, „II. Társadalomtörténeti áttekintés” érinti, hogy milyen társadalmi, politikai, részben eszmetörténeti helyzet és változások jellemzik a 18-19. századot. A fejezet a demográfiai, urbanizációs adatokat európai és magyar viszonylatban is érinti, de szól a 18-19. századi Magyarország etnikai viszonyairól, társadalmi berendezkedéséről, nemzetfogalmakról, illetve a korszak politikai viszonyainak közéletre, művelődésre kifejtett hatásairól. Ezzel összhangban jelenik meg röviden a jakobinus mozgalom, a nyelvújítás és a nőemancipációs törekvések. A női dimenzió – a korabeli szereplehetőségek és jogok – különösen a fejezet végén hangsúlyos, mely egyben hidat képez a következő egységhez.

A „III. A lánynevelés horizontján” fejezet a lánynevelés és női művelődés kérdései felé mozdul. A női műveltségesezmények, a századfordulóra és a reformkorra elérhető tanulási lehetőségek (és az ezekre ható nevelésfilozófiák) mellett ez az egység hivatott bemutatni a hazai (apácarendek által fenntartott vagy magánkézben lévő) lánynevelő intézetek tevékenységét, különös tekintettel Tánzer Lilla lánynevelőjére, melynek relevanciáját az adja, hogy az önálló kutatási egységben vizsgált naplóról hölgyek közül ketten is ebben az iskolában tanultak.

A „IV. Az olvasóvá nevelés horizontján” fejezet a vizsgálat irodalom- és olvasástörténeti alapozását foglalja magában. Ez az egység az olvasási forradalom, az olvasói düh/láz terminusát nemzetközi keretbe ágyazottan közelíti meg, de kitér a felvilágosodás- és reformkori magyar – női – olvasóközönség megszervezésére, az irodalom társadalomformáló jellegére, a szalonok és olvasótársaságok működésére. A fejezet egy, a korszakot megelőző mikrokutatással kezdődik (DEÁK, 1879) és egy, a korszakon túlélő folyóirat-kutatással zárul.

Az önálló vizsgálati eredményeket összegzi a dolgozat negyedik „V. Sajtóviták az olvasóvá nevelésről és a női művelődésről” szülő kutatási fejezete, mely a korszak két meghatározó folyóiratát, a Tudományos Gyűjteményt és a Felső Magyar Országi Minervát sajtótörténeti keretbe ágyazottan, az olvasástörténet és az olvasóvá nevelés dimenzióján elemzi. A kutatás neveléstörténeti relevanciáját a folyóirat-elemzések azon aspektusa adta, miszerint a századforduló lapjai a(z új) pedagógiai eszmék és nézetek fórumává váltak, gyakorta vitaindító jelleggel közöltek neveléssel kapcsolatos írásokat. (HÜBER, 2019) A vizsgálat a folyóiratok tevékenységére mint nevelési színtérre is alapoz. A kutatói kérdések fókuszában a nem intézményes terek olvasóvá nevelésének diskurzusa áll.

Az ötödik kutatási fejezet, a „VI. Olvasóvá nevelés a magánszféra műfajaiban” – részben a folyóiratok hatásvizsgálatának nyomán – a magánszféra dokumentumainak (levél, napló) olvasással kapcsolatos elemeit tárja fel. A levelek olvasástörténeti és a (női) olvasás-nevelés dimenziójának elemzését Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina 18. század végi levelezésének részletei (KÉRI, 2014; SOMKUTI, 1981) adták. A fejezet emellett három reformkori magyar és egy, szintén az 1830-as években írt angol napló elemzését is közli. Ezekben a női olvasói szokások, női olvasmányok mellett már szélesebb körű olvasástörténeti kutatásokra is lehetőség nyílt, hiszen a

naplóiírók gyakorta jegyezték le és látták el reflexióval olvasmányaik, így azok interpretációja is vizsgálhatóvá vált. A kutatói kérdések a korszak folyóiratait és azok nevelő hatását, valamint – amennyiben ez releváns – a lánynevelő intézetek szándékának érvényesülését járták körül a naplóiíró hölgyek olvasói gyakorlatában.

Módszertan

A disszertáció módszertani apparátusának megválasztásánál a téma szerteágazó volta miatt számos lehetőség volt nyitott a kutatás megkezdésekor. A szakirodalmi bázis összeválogatása, a forráscsoportok kijelölése és az azok elemzéséhez szükséges módszertani csoportok elsősorban a kvalitatív vizsgálati módszerek alkalmazását tették szükségsszerűvé.

A releváns szakirodalom feltérképezése a vizsgálni kívánt korszak pontosítását követően formálódott, ugyanakkor kiemelt tényező volt a korszakot megelőző és az azt követő időszakok témaspecifikus szakirodalmával való megismerkedés is. A szakirodalmi tételek kiválasztásánál nehézséget okozott a téma multidiszciplinaritása. A kiválasztott szekunder források az alábbi fókuszok köré szerveződtek: neveléstörténeti és művelődéstörténeti munkák, olvasástörténeti és irodalomtörténeti munkák, történeti munkák. A szakirodalmi tételek megválogatása az általános, összefoglaló irodalom mellett a nőtörténeti munkák túlsúlyára és a nemzetközi perspektíva megjelenítésére törekedett.

A primer források esetében a dokumentumelemzés vált relevánssá. (KÉRI, 2001) A nyomtatott sajtó elemzésekor a korszak olvasással kapcsolatos írásai, illetve ezek kontextuális megjelenése került fókuszba. Az

olvasással foglalkozó sajtóanyag a konkrétan a nők olvasói szokásaival, a lányok és nők nevelésével és művelődésével kapcsolatos vélekedések köré szerveződött. A kirajzolódó álláspontok gyakorta jelenítettek meg ellentétes nézőpontokat, így szükséges volt a diskurzuselemzés módszertanát is figyelembe venni. (GLÓZER, 2007a-b; PÁLFI, 2010)

A magánzféra műfajai esetében szintén a dokumentumelemzés említhető. A korábban körvonalazott szempontok mellett (lánya-nevelés, női művelődés, olvasói szokások) azon reflexiók is megjelennek, melyek a lánya-nevelésben való részvételre reagálnak, ezzel színesebb képet nyújtva a korszak lánya-nevelő intézeteinek tanítási eszméire, irányadásaira. Relevánsá vált egyfajta komparatív szemlélettel azt is megvilágítani, hogy akár a folyóiratokban megjelent, akár a lánya-nevelő intézetek által ajánlott olvasmányok mennyiben egyeznek meg az olvasói gyakorlattal, vagyis, hogy a napló- vagy levélíró nők olvasmányai hogyan viszonyulnak az előírányzott vonalhoz. A nők olvasói szokásai kapcsán a nők számára írt és a nők által olvasott szerzők, könyvek és műfajok komparatív párhuzamba állítása is megtörtént, illetve a nők olvasóvá nevelésének történetének nemzetközi keretekbe foglalása.

Források

A kutatás primer forrásainak kijelölésekor cél volt, hogy a nők olvasóvá nevelése többféle szempontból, korabeli dokumentumok alapján is vizsgálható legyen. Az elemzett források magyar nyelven, nyomtatásban megjelent szövegek, melyek megismerésében az Arcanum adatbázis kiemelendő.

Mint a nevelés újfajta színtere, a folyóiratok váltak az elemzés egyik forrásává. A konkrét sajtóanyag kijelölésében fontos szempont volt, hogy azok ne csupán irodalmi, de egyéb közéleti szerepet is betöltsenek, és hosszabb periodikával rendelkezzenek. A Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) mint az első több éven keresztül megjelenő irodalmi-tudományos folyóirat, s mint az első nyilvános hazai nővitának teret adó sajtóorgánum erre megfelelőnek bizonyult. A Felső Magyar Országi Minerva (1825-1836) mint a Tudományos Gyűjtemény egyfajta ellenpólusa lehetőséget biztosított a megfelelő komparatív vizsgálatokra. Mikrokatások keretében tűnnek fel a korszak virágzó lapkiadásának egyéb termékei, például a Honderű, a Honművész vagy a Pesti Divatlap egyes cikkei.

A magánszféra dokumentumai közül a levelek és a naplók jelennek meg. Előbbi esetén Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése került elemzésre, a naplók tekintetében pedig Kölcsey Antónia, Szendrey Júlia és Slachta Etelka írásos emlékei. A téma nemzetközi beágyazása és a komparatív szemlélet szempontjából egy angol hölgy, Anne Lister naplója is a kutatás forrása volt. A magánszféra szövegeivel kapcsolatban problémaként merült fel, hogy azok teljes terjedelmű elérése, főként a levelezés és az angol példa esetében korlátozott volt, viszont egyéb kutatásokban és életrajzi munkákban közölt szemelvények alapján a források érdemessé és alkalmassá váltak az elemzésre.

A kutatás eredményei

A nők olvasóvá nevelésének vizsgálata során a neveléstörténeti fókusz mellett a társadalom-, irodalom-, és művelődéstörténeti kutatások és 18-19. századi változások számos vetületét szükséges volt figyelembe venni. A

kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a reformkori női olvasás és olvasóvá nevelés kérdése nem tárgyalható a hosszú 19. század első felében a lányneveléssel és női művelődéssel kapcsolatos – nyilvános – diskurzus párhuzama nélkül, melyek csakúgy összefüggésben állnak a nemzetépítő-magyarosító törekvésekkel, miként a nyelvújítás és az irodalmi-kulturális élet palettájának színesedése és fejlődésének kívánalma. A nőkérdés, a nőnevelés sürgetése és a nők olvasóvá nevelése egyre jelentékenyebb szerepet kapott a pedagógiai, művelődési és kultúrát érintő polémiákban.

A nyilvános szféra mint a nem formális nevelés színtere az olvasóvá nevelésben kettős funkciót töltött be. Egyrészt, mint a pennaháborúk vitatere – ideértve a pedagógiai, nevelési és jogi kérdéseket, másfelől pedig a művelődési, tanulási (és szabadidős) lehetőségek új fóruma, mely nem csupán ajánl, de olvasmányokat is közöl. Kétségtelen, hogy ezt a korszak eszményei, a nyelvművelés, a nemzeti identitásképzés is befolyásolták. A cikkek vizsgálata nyomán az is kirajzolódott, hogy a kortársak érzékelní vélték az olvasási forradalom és láz előszeleit Magyarországon, illetve a külföldi példák gyakori megjelenése feltételezi, hogy ismerték is ennek nyugati kibontakozását.

Honleányság, mecenatúra

A felvilágosodás korától felélénkülő nőemancipációs törekvések hazánkban is szükségyszerűvé tették a nők és női szerepek újradefiniálását. Az 1820-1830-as években a nőkérdés a – magyarosító törekvésekhez is igazodó – nőeszmény elvárásrendszere és kérdései körül forgott. A polémiát a nyilvános szféra, a sajtó és a társasági élet is formálta, s végül a reformkor eszencialista nőképe, a feleség - anya - háziasszony szerephármast a honleány eszményével mélyítette el. A honleányok nevelése az otthon keretei mellett apácarendek vagy magánkézben lévő intézmények falai között folyhatott. A

magániskolák kiterjedt kapcsolati rendszerrel rendelkeztek, mely által a növendékek a kulturális, irodalmi és társasági életbe is bevezetést, betekintést nyerhettek.

A lányok és nők magyar nyelvű olvasását – noha a nevelőintézetekben gyakorta sajátították el a francia és német nyelvet – a folyóiratok is pártolták. A vizsgált lapok hasábjain gyakran illették kritikával a nők idegen nyelvű olvasási szokásait, rendszeresen ajánlottak figyelmükbe magyar nyelvű műveket. Mindezek mellett a honleány eszményével összhangban mindkét vizsgált folyóirat kidomborította a nők nemzetépítésben betöltendő kiemelt szerepét. A szerzők többsége úgy vélte, a magyar nyelvű olvasás, a nyelv ismerete a nők, anyák által továbbhagyományozódik a következő generációra. Ezzel kapcsolatban jellemző a külföldi (elsősorban német) jó gyakorlatok említése.

A kutatás hipotézisrendszerében csupán említés szintjén jelent meg a női mecenatúra kérdése, azonban a választott periodikák elemzése nyomán mind a nők olvasóvá nevelésének, mind pedig a honleányi feladatkörök vertikumán is releváns kérdéssé vált a nők kultúra- és irodalom pártolása. Az 1800-as évek második-harmadik évtizedében a folyóiratok már kevésbé támaszkodhattak kizárólag az előkelőségek mecenatúrájára, szélesebb körben volt szükséges előfizetőket bevonni. Ez magával hozta a lapok tematikai és műfaji megújulását. A reformkori divatlapok már alapozhattak a női előfizetőkre. A nők irodalom pártolásának másik vetülete, hogy a divatlapok és nőknek szóló kiadványok előfizetése, megvásárlása azt jelezte elő, hogy ezzel több (anyagi és „szellemi”) téren is eleget tehetnek honleányi kötelességeiknek.

A női olvasás kritikái

A korszak folyóiratai nyilvános fórumot teremtettek a nevelésről, oktatásról, a nyelvművelésről és a magyar irodalom helyzetéről folyó disputáknak. Feltehetően ez is indokolja az olvasási szokásokkal kapcsolatos eszmefuttatások, az olvasás módszereire való reflexiók és ajánlások magas arányát a kutatás során vizsgált Tudományos Gyűjteményben és Felső Magyar Országai Minervában. A vélekedések többnyire az intenzív olvasástechnika jellemzői köré csoportosultak, vagyis a véleményformálók az extenzív olvasástechnikát is igyekeztek valamiféle szabályozott kontroll alatt tartani. A női olvasókat érintően az elemzések igazolták a nyilvános diskurzus tiltó narratívából a megengedő, bizonyos feltételek mentén támogató irányba mozdulását. Az 1820-as évek Tudományos Gyűjteményben folyó nővitájában egészen szélsőséges vélemények jelentek meg a nőnevelés és olvasás haszontalan voltát firtatva, ezek a hangok azonban az 1830-as évekre – legalábbis a vizsgált cikkek tekintetében – elhalni látszódtak. A megengedő, támogató érvek rendszerint a nőnevelés sürgetésének párhuzamában hagyták jóvá az olvasmányok – viszonylag – szabad megválasztását. Mindezek mellett azonban legtöbbször egyként szólaltak fel a románolvasás ellen.

A nyilvános szféra mellett az ego-dokumentumok is tartalmazzák az olvasás kritikáival kapcsolatos feljegyzéseket. Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezésében az olvasás és lánynevelés párhuzamát érintően a levelezőpartnerek egyetértésben jelezték elő a később a folyóiratokban is megjelenő álláspontot. Jelesül, hogy a nők akkor képesek jól megválasztani és értelmezni olvasmányaikat, ha arra a neveltetésük felkészíti őket, s akár házi akár intézményes keretek között az ízlésvilágukat gondos nevelők munkája alakítja. A naplóiírók esetében Kölcsey Antónia szövegei tudósítanak arról, hogy a vidéki nemesség körében hol eszményesítették, hol

kritikával illették a hölgyek olvasási szokásait. A család ugyan biztosította az oktatásban való részvételt, s hazaérkezvén a könyvekhez és folyóiratokhoz való hozzáférést, a műveltséggel való hencegést vagy kitűnést azonban nem nézték jó szemmel. Szendrey Júlia esetében szintén nyilvánvaló az olvasás szorgalmazása, a költőnő esetében ráadásul – egyéb primer és szekunder forrásokra alapozva – az is látható, hogy mint jó honleány, a gyermekeit is a magyar nyelvű irodalom, történelem ismeretére és szeretetére nevelte.

Ajánlott és olvasott műfajok

Már a folyóirat-kutatások is előjelezték, az ego-dokumentumok vizsgálatai pedig tovább erősítették azt a feltevést, miszerint az olvasmányok műfaji és témát illető palettája szélesedett, s míg korábban a női olvasmánylistákon a vallásos szövegek és a női szerepkörökhöz szorosan kapcsolódó nevelési, háztartási könyvek jelentek meg általánosan, addig a 18. század végétől a szépirodalom és a szórakoztató irodalom bontotta le ezek kizárólagosságát. Ambivalencia figyelhető meg a közéleti diskurzus és a lánynevelő intézetek gyakorlata között. Míg előbbieket a magyar irodalmat ajánlották az olvasók figyelmébe, addig a naplókutatások nyomán, az intézményes lánynevelésben résztvevők körében a német és francia művek olvasása sokkal gyakoribb. Ez természetesen az intézményben tanulók társadalmi-etnikai összetételéből is adódhat. A naplók olvasástörténeti szempontú feltárása sem hozhat bizonyosságot abban a tekintetben, hogy vezetőik milyen magyar műveket olvashattak, mert ezen olvasmányélményekre (a vizsgált dokumentumok közül) csak Slachta Etelka írásaiban található utalás. Kölcsey Antónia esetén a divatlapok és egyéb folyóiratok gyakori említése nyomán gondolható, hogy olvasta a korszakban ajánlott magyar szerzők műveit, míg Szendrey Júlia esetében egyrészt Petőfi Sándor, másrészt nemzeti dalkönyvecskéi révén sejthető, hogy a magyar líra és próza terén is olvasott volt.

A vallásos művek háttérbe szorulásáról

A vallásos műveket érintő hipotézis szerint, a műfaji sokrétőség miatt ezek forgatása háttérbe szorult. A 18. századi és azt megelőző mikrokatatások és szekunder források alapján kirajzolódott, hogy a Biblia és különféle biblikus művek, zsoltárok olvasása mellett ugyan feltűntek a tanácsadó, nevelési és szakácskönyvek, de az alapvető egyeduralmat előbbiek jelentették. A 16-17. századi könyv- és könyvtárkutatásokból az is látszik, hogy a vallásos témájú kiadványok megrendelői, támogatói között gyakorta találhatók nők. Az 1700-as évek elején a magyar nyelvű kiadványok 98%-a vallásos tartalommal bírt. (BENDA, 1976) A 18. század végéhez közeledve, Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina századfordulós levelezésében még élénk vita dúlt a vallásos művek propagálása témájában. Ugyan a levelezőpartnerek egyetértettek a kegyességi irodalom kiemelt szerepének elvitathatatlanságában, Újfalvy Krisztina mind többször kardoskodott a műfaji sokszínűség mellett. A vizsgált folyóiratok és naplók esetében a fókusz a szépirodalmi és lírai művek olvasását firtató diskurzusra helyeződött. A magyar naplóíró hölgyek esetében legjelentékenyebben Kölcsey Antónia soraiból következtethető, hogy a vallásos érzület átszötte a mindennapokat. A Szendrey Júlia naplójában közölt, Júlia halálos ágyán tett vallomása is tudósít a költőnő mély vallásosságáról, míg Anne Lister leírásaiban egyértelműen tükröződik a teológiai-vallásos műveltség. Az ilyen olvasmányok tételes említése azonban minden napló esetében hiányos.

A kegyességi kiadványok – s a kutatás előfeltevéseinek – esetében jelentősen árnyalják a képet Frauhammer Krisztina imakönyvekkel foglalkozó vizsgálatait. (FRAUHAMMER, 2019; 2017) A kutató megerősíti azt a hipotézist, miszerint az 1800-as évekre a műfaj elvesztette vezető szerepét. A folyamat az 1760-1770-es évektől eredeztethető, mikor a

természettudományi, műszaki, jogi és egyéb szakmák kiadványai, valamint a szépirodalom vette át a prioritást. (BENDA, 1976; FRAUHAMMER, 2017) Ezt egyrészt a jozefinizmus semleges állam megteremtésére tett törekvéseivel magyarázza, melynek intézkedései a 19. század első évtizedeinek vallástalan életének kialakulását eredményezték. (FRAUHAMMER, 2019: 19) Ugyancsak Frauhammer Krisztina imakönyv-kutatásai nyomán tudható, hogy az 1800-as években a korábbi évszázadok imádságos könyvei – új kiadásokban – továbbra is az egyre szélesedő olvasóközönség kezén forogtak. Az imakönyvek kiadásának és újraértelmezésének korszakhatárát Frauhammer saját és Holl Béla kutatásaira (HOLL, 1958) alapozva 1850-re datálja. A század második felében ugyanis egyre jellemzőbbé vált az egy-egy kor- vagy társadalmi csoport számára kiadott imakönyv, melyek pedagógiai funkciót és üzenetet is magukban hordozva célozták például a gyermekeket, a hajadonokat, a fiatalokat, vagy a nőket. (FRAUHAMMER, 2019: 23)

További kutatási lehetőségek

A doktori értekezés célja – az eddigi saját eredmények összegzése mellett – a nők olvasóvá nevelése kutatási lehetőségeinek és problémáinak bemutatása. A feltáró jellegű kutatás a vizsgálatok és elemzések nyomán számos egyéb kérdést is felvetett és felvethet, s így – mint a doktori értekezések általában – nem tekinthető lezártnak.

A nevelés- és művelődéstörténetet tekintve többféle kutatási irány és lehetőség adott a kutatók számára. Magától értetődőnek tűnik az elemzés időkereteinek szélesítése, mely lehetőséget biztosít a nagyobb változások és folyamatok feltérképezésére, és teret enged a tágabb idővertikumú összehasonlító analízisekre. Ennél nagyobb mérvű az a lehetőség, mely a nők

és férfiak olvasóvá nevelését történeti viszonylatban hasonlítja össze a jelen irodalomoktatásával, a női és férfi olvasói szokások alakulásával, ezek ok-okozati összefüggéseinek történeti feltárásával. Ugyancsak szélesíthető a vizsgált társadalmi csoport is.

A kutatási témák és időkeretek mellett színesíthető a módszertani apparátus. A korszak divatlapjai és egyéb irodalmi kiadványai, a század második felében jelentékenyebben fellelhető különféle levelező- és képeslapok, karikatúrák és egyéb illusztrációk lehetővé teszik a téma ikonográfiai vizsgálatát. Ugyan újabb diszciplína, a művészettörténet bevonását tenné szükségesszerűvé, de érdekes ikonográfiai elemzés tárgya lehet a női olvasó mint a festészet kedvelt témájának megvilágítása.

A lánynevelő intézetek vizsgálata

A saját kutatási tervekre fókuszálva az olvasóvá nevelés vertikumában, a neveléstörténeti fókusz még erősebb hangsúlyával érdemes volna a lánynevelő intézetek tanmenetének részletesebb feltárása, s ezek esetleges összevetése a fiúiskolák tanmenetével. Az eddigi saját vizsgálatok elsősorban Tänzer Lilla lányneveldejére fókuszáltak, de szélesebb primer és szekunder források bevonásával átfogóbb kép volna kapható a nevelőintézetek olvasónevelés terén végzett munkájáról, a növendékek olvasói szokásaira kifejtett hatásáról. Ezek a vizsgálatok a reformkori nőnevelés-történettel foglalkozó kutatások közé illeszkedhetnének, interdiszciplináris hidat képezve a neveléstörténet és az irodalom- és olvasástörténet között. Az intézmények és tanmenetek vizsgálata mellett ebben az esetben ugyancsak fontos források a magánszféra műfajai, így releváns a már feltárt és még feltáratlan naplók, levelezések, emlékiratok nevelés- és olvasástörténeti elemzése.

A lánynevelő intézetekkel összefüggésben nem lezártak a Tánzer-intézettel kapcsolatos vizsgálatok sem. Az értekezés érinti az iskola kapcsolati rendszerét, de további primer források – Csapó Mária naplója, Barthos Paulina emlékkönyve, egyéb levelezések és visszaemlékezések – bevonásával sokkal színesebb és átfogóbb kép kapható az intézet reformkori nemesi társadalmában játszott befolyásáról. Nőnevelés-történeti szempontból szintén értékes adalékok találhatók az ego-dokumentumok között, melyek az intézmény nevelési eszményeiről és hatásairól is tudósítanak.

Primer források bevonása

A primer források közül továbbra is kiemelkedő szerep vár a naplókra és levelezésekre. Ezek által nem csupán az olvasóvá nevelés feltérképezése lehetséges, hanem a kútfők nőnevelés-történeti vizsgálata, a honleányok anyai tevékenysége és annak hatásvizsgálata. Izgalmas kutatási iránynak tűnik az anya-lánya kapcsolatokon túl az utódok nőnevelésben és művelődésben játszott történelmi szerepe (mint látható azt Kölcsey Antónia és Katona Clementina, Takáts Éva és Karacs Teréz, Végh Jozefa és Gönczy Etelka esetében). A levelek nyomán pedig egyéb családi kapcsolatok, hatások is feltárássra kerülhetnek.

A nők olvasóvá nevelésének vertikumában a korszak sajtótermékeinek szélesebb spektrumú vizsgálata is előjelezhető, akár a már vizsgált folyóiratok könyvbírálatainak áttekintése, akár több (egyházi, vallásos) lap elemzése szempontjából. A divatlapokban nem csupán a publicisztikai jellegű írások elemezhetők, de a szépirodalmi közleményeket is fontos lenne listázni, kitérve a művek nőképeinek vizsgálatára.

A tézisfüzetben hivatkozott irodalom

- DEÁK Farkas (1879): Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515-1709. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FRAUHAMMER Krisztina (2019): Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19-20. századi Magyarországon. MTA-SZTE, Szeged, 2019. <https://core.ac.uk/download/pdf/223023486.pdf> [2020.09.10.]
- FRAUHAMMER Krisztina (2017): Olvasva imádkozni, imádkozva olvasni. Alfabetizáció és olvasástörténeti adalékok az imakönyv műfaja kapcsán. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet; Erdélyi Múzeum-Egyesület; Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- GLÓZER Rita (2007a): Diszkurzív módszerek. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány. Budapest-Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 260-268.
- GLÓZER Rita (2007b): Diskurzuselemzés. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány. Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, Budapest-Pécs, 360-372.
- HÜBER Gabriella Margit (2019): (Vita)kultúra és (köz)művelődés a 19. század eleji tudományos folyóiratok hasábjain. In: Csiszár Beáta–Bódog Ferenc; Mező Emerencia–Závodi Bence (szerk.): VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2019 – Tanulmánykötet. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 107-119.
- KÉRI Katalin (2018): Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappozással). Kronosz Kiadó, Pécs.
- KÉRI Katalin (2014): „Nők csak mértékkel olvassanak...” Adalékok a hazai női olvasóközönség 18-19. századi formálódásának történetéhez. In: Csóka-Jaksa Helga – Schmelczér-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor (szerk.): Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére. PTE Egyetemi Könyvtár, Pécs, 319-342.
- KÉRI Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Műszaki Kiadó, Budapest.
- PÁLFI Melinda (2010): Diskurzuselemzés a neveléstudományi kutatásokban egy sajtószerzővizsgálatán keresztül. In: Andl Helga – Dominek Dalma

- Lilla – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben 2009. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 99-102.
- PETŐ Andrea (2003b): Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris Kiadó, Budapest.
- POGÁNY György (2014): Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején: Slachta Etelka, Kánya Emília olvasmányai, Jósika Júlia nézetei az olvasásról. Könyv és nevelés, 2014, 1. sz., 42-58.
- SOMKUTI Gabriella (1981): Ujfalvy Krisztina és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költőnő. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00018/pdf/449-484.pdf> [2020.04.20.]

Főbb publikációk, előadások

Tanulmányok

- MAISCH Patrícia (2021): Leányaink és fiaink - nő, lány, anya Ernest Legouvé művében. In: Ács-Bíró Adrienn – Maisch Patrícia – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben VIII. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 51-60.
- MAISCH Patrícia (2021): Női szempontok megjelenése a hazai romantika irodalmának oktatásában – napjainkban. In: Maisch Patrícia – Molnár-Kovács Zsófia – Szabó Hajnalka Piroska (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben VII. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 19-28.
- MAISCH Patrícia (2019a): A lánynevelés lenyomatai 19. századi női naplókban. In: Ács Marianna – Czeferner Dóra – Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): "Asszonyoknak igen sokat kell tudni..." Új kutatások a nőnevelés történetéről. Kronosz Kiadó, Pécs, 145-159.
- MAISCH Patrícia (2019b): Női szerzőként a magyar irodalomoktatásban. In: Soltész Márton – V. Gilbert Edit (szerk.): Szabó Magda száz éve. Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, Pécs-Budapest, 149-158.
- MAISCH Patrícia (2018): A folyóiratok szerepe a 19. századi hazai (nő)irodalmi vitákban: Az első nővita a Tudományos Gyűjteményben. In: András Hanga – Lips Adrián (szerk.): Kommunikációs terek 2018. DOSZ-T3 Kiadó, Budapest-Sepsiszentgyörgy, 137-147.
- MAISCH Patrícia (2015): Női szempontok megjelenése napjainkban a 19. századi magyar irodalom oktatásában. Diplomadolgozat. PTE BTK, Pécs.
- MAISCH Patrícia (2013): A 19. század asztalfiókjainak rejtett kincsei. Diplomadolgozat. PTE BTK, Pécs.

Előadások

- MAISCH Patrícia: A női olvasás kritikái a 18-19. század fordulóján - nemzetközi kitekintéssel. XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia, Pécs, 2019. november 7.

- MAISCH Patrícia: Női olvasói szokások a 19. századi személyes műfajok tükrében. Horizontok és Dialógusok V. nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2019. május 8.
- MAISCH Patrícia: A Tudományos Gyűjtemény növitájának nőnevelés- és olvasástörténeti aspektusa. XVIII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2018. november 8.
- MAISCH Patrícia: Leányaink és fiaink - nő, lány, anya Ernest Legouvé művében. Horizontok és Dialógusok IV. nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2018. május 9.
- MAISCH Patrícia: A lánynevelés lenyomatai 19. századi női naplókban. Új kutatások a nőnevelés történetében, a PAB Neveléstörténeti Munkabizottsága konferenciája, Pécs, 2018. április 18.
- MAISCH Patrícia: Olvasóból alkotó – a női szerzőség kérdése hazánkban a 19. században és ma. XVII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Nyíregyháza, 2017. november 10.
- MAISCH Patrícia: Női szerzőként a magyar irodalomoktatásban. Szabó Magda száz éve konferencia, Pécs, 2017. október 25.
- MAISCH Patrícia - Szabó Hajnalka Piroska: "A honvéd özvegye", avagy a női dimenzió megjelenése az irodalom- és történelemoktatásban. "A tudomány ekként rajzolja világát" - Irodalom, nevelés és történelem metszetei konferencia, Eger, 2017. szeptember 27.
- MAISCH Patrícia: Női szempontok a 19. századi magyar irodalom oktatásában – napjainkban. Horizontok és Dialógusok III., Pécs, 2017. május 9.

Kötetszerkesztések

- ÁCS-BÍRÓ Adrienn – MAISCH Patrícia – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (szerk., 2021): Iskola a társadalmi térben és időben IX. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.
- ÁCS-BÍRÓ Adrienn – MAISCH Patrícia – SZABÓ Hajnalka Piroska (szerk., 2019): Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok Absztraktkötet. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- ÁCS-BÍRÓ Adrienn – MAISCH Patrícia (szerk., 2018): Horizontok és Dialógusok IV. konferencianapok Absztraktkötet. Pécsi

Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet,
Pécs.

MAISCH Patrícia – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia – SZABÓ Hajnalka Piroska
(szerk., 2021): Iskola a társadalmi térben és időben VIII. PTE BTK
„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.

MAISCH Patrícia (szerk., 2020): Digitális eredmények és lehetőségek a
neveléstudományi kutatásokban és a pedagógusképzésben. PTE BTK
Neveléstudományi Intézet, Pécs.

MAISCH Patrícia – MÁRHOFFER Nikolett – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia –
SZEKERES Nikoletta – SZÜCS-RUSZNAK Karolina (szerk., 2021): Iskola a
társadalmi térben és időben VII. PTE BTK „Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.

MAISCH Patrícia – MÁRHOFFER Nikolett – SZÜCS-RUSZNAK Karolina (szerk.,
2017): Horizontok és Dialógusok III. konferencianapok Absztraktkötet.
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi
Intézet, Pécs.